

МЛАДИ ПОЕТИ

Любен Георгиев

ПЪРВАН СТЕФАНОВ

Няма да говоря за стихотворенията на Първан Стефанов, писани преди 1956 г. и невлезли в първата му книга — както е известно, от многобройните песни на ентузиазма той включи в „Соколови пера“ само един войнишки цикъл. Затова ще кажа, че той започна от едно сравнително високо равнище. За начало вземам не първите му стихове от в. „Народна младеж“ (1949 г.), а първата му книга, явила се през 1956 г.

Беше време, когато той бе един от най-популярните млади поети. Неговото стихотворение „Каменният момък“ (в руски превод) получи през 1955 г. наградата на Петия световен фестивал на младежта и студентите, то се четеше и преписваше, рецитираше се при всеки повод, а 24-годишният автор замина за Варшава, откъдето донесе една тетрадка със стихове и една любов към родината на Шопен, към чиято съдба и поезия той щеше трайно да се приобщи.

Казвам това, защото не е възможно да си обясним цялото последвало развитие на Първан Стефанов без благотворното въздействие на полските му срещи и преживявания, предопределени от щастливото решение на фестивалното жури. С какво „Каменният момък“ беше допаднал на членовете на журито и особено на неговия председател — видния турски поет Назъм Хикмет? Ако сега прочетем сбирката „Соколови пера“, ще намерим други, по-издържани стихотворения, като „Случка“, „Танцът на негърката“ (ползувало се с успех по литературни четения), „Трева“, „Балада за трите елхи“. Едва сега би дошъл ред и на „Каменният момък“ — то скромно заема място между добрите стихове на младия поет. В онова време то подкупваше със своята чиста романтика, свързваща в едно днешните наши мечти с идеалите на ония, които отдадоха младия си живот в борбата. Особена сила носи заключителният стих, разкриващ истинските възможности на поета:

Любов и гняв, и юношески пламък
завинаги застинали са тук,
в това лице, издялано от камък,
и в тоя вдигнат над света юмрук.

Но и след век, когато забушува
в разлистените клони пролетта —
под каменната гръд ще се бунтува
горещото сърце на младостта!

Тези стегнати, изляти стихове бяха не само едно постижение, но и едно обещание. Сега вече можем да видим, че авторът оправда надеждите на чита-

телите и критиката. Можем с пълно право да кажем, че още първата му книга очерта едно добро равнище. От него той тръгна напред и нагоре, като задмина много бързо не само войнишкия цикъл от 1951 г., но дори и най-хубавите си работи, като „Танцът на негърката“ и „Каменният момък“.

Това развитие не беше гладко и еднопосочно, то познава колебания (втората книга на поета „Песни за гнева и радостта“, 1958 г., подведе някои рецензенти да направят прибързани песимистични прогнози). Но после Първан Стефанов тръгна уверено и стремително към истинската поезия и в следващите си три книги се освободи от повърхностния лиризм и подражанията на други поети, домогна се до свой глас. Ако по-рано отделни негови стихотворения, като „Детство“, „Спомен“, „Замръкваш на утрудената нива“ и др., напомняха по общото си звучение за лириката на Иван Радоев, Божидар Божилов, Иван Пейчев, Славчо Красински, Сергей Есенин. . . , а отделни места (например в „Изповед“) издаваха влиянието на Смирненски, то в сборниците „Далечините обещава“ (1962) и „Пътуване към усмивката“ (1964) няма и следа от подобни навен — там лирическият характер е съвсем самотен. Малко си приличат новите и старите стихове на Първан Стефанов, само една обща лирична жилка ги свързва. Запазено е и нещо от романтиката на „Соловои пера“, но е преобразено и, както ще видим, обогатено е и звучи различно.

Най-общо и грубо казано, в стиховете на Първан Стефанов все по-голямо място започна да заема мисълта, без обаче да се притъпява силата на чувството, без да се превръща произведението в сух и отблъскващ силогизъм, в трактат на зададена тема. Лирическите размисли за пътя на нашия съвременник, за нашата нова нравственост изпълват трите последни книги на поета. При това Първан Стефанов усети с една почти есениновска чувствителност конфликта между селското възпитание и градския бит, разбира се, без да се достига до мъчителния драматизъм и непримиримост на руския поет. Но и сега, когато четем такива негови стихотворения, като „Големият ден“, „Разговор на гражданина Н. с кучето Рудолф“, поемката „Кошница с петле“ и др., си спомняме за душевното раздвоение на селското момче, попаднало в света на техниката и паважа, на каменните грамади и големите аутостради. Есениновската носталгичност се чувствава повече като настроение, отколкото като философия, тъй като Първан Стефанов дълго време си оставаше селянин по световъзприемане, но не написа „селскостопанска поезия“. Всеки път, когато се върне в бащиния си дом, стихотворенията му се потопяват в една добре позната носталгия:

Срещам хора с коси побелели
и деца непознати на мен.
Откога ли не сме се видели!
добър ден, роден край,
добър ден!
Пак са цъфнали дюли край къщите.
Пак овцете са вдигнали прах.
и дуварите още са същите,
и рекичката с бистрия смях.
(«Големият ден»)

— Добър вечер, разплакано куче.
Пак ли хора те наскърбиха?

(«Две случки в Неапол»)

Но размишленията на Първан Стефанов не са есенински, само — настроението. Чувството на откъснатост от селото, от другарите от детството, от селския труд непрекъснато терзае поета. Тази болка е остра и парлива

особено когато той се намира в чужбина или у нас — сред чужденци. Това не е измислен конфликт, то се превръща в мерило на съвестта.

Първан Стефанов обича да подлага на преценка собствените си постъпки и мисли, извървения път. Това той прави най-често, когато се върне там, откъдето е започнал — в родния край, сред другарите от детството. Може да е минал през много земи, може да е писал за красотите на Висла и Неапол, на Олимп и Москва, но най-свидните му преживявания са свързани с родното му село, което съществува в поезията му не като географско понятие, а като пристанище на мисълта. Тя се завръща всеки път там след дълги пътешествия, за да прецени срещи и разлъки, решителност и нерешителност, вяра и съмнение. В душата на поета си дават среща, сблъскват се или се разминават патриархалното и свръхмодерното, селското и градското, взети като противоположност, не в техните вътрешни противоречия. За Първан Стефанов селото съществува само в оня вид, в който е запазен в спомените му — сегашният му облик не интересува поета. Ако някъде се срещат чертици от новия селски бит, то е само за да контрастират на спомените. Затова той в никакъв случай не може да бъде причислен към „селските поети“ — едно определение, твърде спорно впрочем, твърде несигурно. . .

Неговият лирически герой не е погражданеният селянин обаче, той няма нищо общо с гражданеещия се парвеню. Без да се срамува от произхода си, без да изпитва каквото и да било неудобство, той е син на големия град и рожба на определено време — времето, когато се извърши и у нас този познат ни от историята на всички народи процес: масовото преселение на селското население към големите центрове, концентрацията на работната сила около крупните промишлени предприятия. Виждаме психологическите последици от този закономерен процес. Приспособявайки се към много от удобствата и неудобствата на градския бит, лирическият герой на Първан Стефанов запазва селската си доброта и простота в отношенията, внася една своеобразна мекота в суровите съвременни нрави, съхранява и в най-бесните модерни ритми на живота душевна уравновесеност, духовно здраве. Но той притежава и още нещо: една почти непонятна, почти небългарска непрактичност. Или може би това е илюзия, дължаща се на благородството в помислите и артистичността в постъпките на лирическият герой? Това селянче от Годечко има изтънчената чувствителност на гражданина на големия град, ползува се с всички придобивки на съвременната цивилизация и култура. Тръгне ли по земните паралели и меридиани, изпитва превъзходството на социалистическия гражданин. Стиховете му издават една мисловност от най-висш и изтънчен вид, каквато се среща в развитите литератури, а у нас — в сумрачните песни на П. К. Яворов, във философските поеми на П. П. Славейков, в лирическия подтекст на Атанас Далчев, в напирашата мисъл на Никола Вапцаров. Става дума естествено за типа на художествено обобщение, не за някаква естетическа съизмеримост. С други думи казано, Първан Стефанов твори в пълния смисъл на думата и н т е л е к т у а л н а л и р и к а, схващано в обобщения смисъл и на двете понятия. Нанстина понякога (особено силно това е изявено в най-последните му работи от „Насрещно време“) той се опитва да жертвува лиризма, но тогава се явяват и слабостите, за които ще стане дума. Истинското своеобразие в поетическото мислене на Първан Стефанов се състои в съчетаването на напирашка мисловност и предметно-образна изобразителна система. Така всички теми, до които се докосне той, се преизблъват от бликащ лиризм. Поклонниците на модерното ще го намерят закъснял и анахроничен; привържениците на традицията пък не ще простят на поета смелите му и рисковани експерименти в областта на мисълта, композицията, строфиката. Но той си е избрал този път на изява, там е намерил себе си,

отдалечавайки се от плоския лиризм на ранните си песни и приемайки все по-усложнената изразност на модерната поезия, като модерното у него е твърде умерено.

Всичките особености и на съдържанието, и на формата ще проличат най-добре при конкретното разглеждане на стихотворенията от най-новата сбирка на поета. Ето един пример, който свидетелствува и за нравствено-психологическото раздвоение в съзнанието му между града и селото (за което стана вече дума), и за използването на специфични художествени средства за изобразяването на този конфликт:

Кой ни излъга, че имаме дом,
селяни с градски професии?
Имаме бункери от бетон,
дето трудно държим равновесие.

С една уморяваща бързина
градът ни люлее цял ден.
И ние залитае от стена до стена,
прилошава ни,
свят ни се вие.

Деня сме обrekli на тоя град.
Но дългата нощ е наша.

(«Равновесие»)

В самата поезия на Първан Стефанов мотивите и темите не са така пропорционално разполовени между селото и града, както тук. Но въпросът не е в количествените измерения, а в нравствено-психологическия смисъл. „Един неотдавна потънал свят, една Атлантида“ — това са за поета сенките и светлините на нивите и крайпътните храсти и този потънал, но неизчезнал свят често се изправя в съзнанието му, той лежи някъде дълбоко под цялото му всекидневие на модерен човек. Някъде далече-далече са потънали спомените за дядото-гайдар, за мечтаната рокля на майката, изчезнала е навеки мизерията на малкото биволарче, стопила се е в „оптимизма на пътищата“, изгоряла е в огъня на времето. Но при всяко ненадейно извикване на асоциации от миналото ще усещаме и парването на болката, защото всичко това не е измислено, а е изживяно, изстрадано е непосредствено от поета, превърнало се е в едва зарасъл белег в личната му биография. И следва да се отбележи, че навееите от миналото живеят истински само в лирическите откъси, не в специално посветените поемки, като „Майка“, „Кошница с петле“, „Кота 207“, „Апостоли на красотата“ и пр. В поемките си той е излишно обстоятелствен, излиятелен. Понеже той не е и не може да бъде селски поет, селското присъствува в стиховете му не като тема, а като подтема, като антитеза и контрапункт. Само тогава идеите на поета добиват плът и мисълта му напуска утпканите коловози на леността, за да тръгне по свои собствени пътища, макар и непреки, макар пресичащи се и лъкатушещи, невини ясни и невини извеждащи до значителен резултат, а само да ги поставя и решава, да открие. Затова пък, когато сполучи, поетът се домогва до новаторски открития в интелектуално-философската лирика, до смели и запомнящи се обобщения, засягащи нашата дейност и нравственост, нашата активност и граждански позиции. Такава трябва да бъде винаги истинската поезия — не да страни от проблемите на съвременността, а сама да ги поставя и решава, да навлиза в най-невралгичните участъци, да бъде правдива и честна. Без преувеличение може да се каже, че през последните години най-добрите ни поети създадоха една нова представа за дълга и задачите на комунистическата поезия, за ролята на писателската личност, за отговорността пред времето. Ноевите стихове на Първан Стефанов носят нещо от дъха на това време на прео-

ценки и преоткрития, когато мнозина трябваше да започнат почти отначало. С не по-малко основание от някои свои връстници (като Пеньо Пенев и Усин Керим например, с които е започнал) той би могъл да каже:

О, време!
Ние ще те изживеем.
Ще те изстрадаме.
Ще те отлеем
в железни и гранитни изваяния.
Ще те заключим в спомени,
в предания.
В една симфония.
В едно стихотворение.
Та утре мислите ни пустота да не гнети.

На миналото
спомените дават измерение,
на бъдещето — нашите мечти.
(„Измерения“)

Не става въпрос толкова за засилената критичност, без която съвременната поезия е немислима. Естетическият идеал на поета добива пробивна сила, когато е станал интимно битие, когато е лично изповядан и изстрадан. Така се поражда една вътрешна убеденост, една правота, която подкупва и завладява читателя.

Но това открива възможности и за изявата на една полемичност от нов тип. Защото не е все едно дали водиш остра и непримирима класова борба със стиховете си или разговаряш развълнувано в другарска среда — очевидно, тонът ще бъде различен. Различни са и средствата на полемика, тъй като става дума за нравствени и психологически решения, където предлаганите отговори не са единствено възможни. Авторът е в правото си горещо да защити своята концепция. И Първан Стефанов го прави понякога с почти непонятна наостървеност — спомнете си стиховете за доносчика, тоя така богат и своеобразен „Личен разговор със свободата“:

Кой му даде това пълномощие
в твоё име да ме следи?
Или просто това са още
от вчерашната ръжда следи?

От различни посоки и класи
и от двора на нашето детство
идем —

само с искреността си,
без гаранции
и без наследство.
Наште крачки са неотмерени,
но са твои.

И ти ни открий
чернозема на своето доверие.
А той сам ще ни провери.

С пълен глас поетът възроптава против дребнавата подозрителност, против патологичните случаи на недоверие, тъй като е убеден, че мечтите не се нуждаят от препоръка, а птицата лети не с досие, а с криле и жажда към висините. Едно посвещение („На Сп.“) и една датировка („Хасково, февр. 1965“) не могат да обезсилят обобщенията в тая ода на свободата и памфлет срещу доносничеството едновременно, не могат да я „локализират“ до размерите на обозначен случай, нито да я превърнат в стихо-дописка. Още в сбирката „Далечините обещават“ Първан Стефанов започна да произнася гласно „еретичните“ си мисли, които по-рано старателно прикриваше зад образи и метафори. Той и там не ги оголваше грубо, но ги внушаваше достатъчно ясно:

Нарядко птицата на любовта
гнездо ще свие под семеен покрив.
Тя предпочита дъжд да я намокри
навън под кестеновите листа.

Той беше разбрал, че волнодумците от „Кротки хора“, „Смях“, „Чувство“, „Пътуването на мечтите“, „Среща на епохите“ и „Отчуждаване“ изглеждат еретични само в представите на някои набедени и преднамерени ценители, а истинската гражданска лирика не признава забранени зони, не изпитва свян от докосването до неудобните теми. Целият въпрос е в интерпретацията — там проличава позицията на поета. Той би могъл да произнесе и сурови, и горестни слова, но когато са искрени, когато са излезли от сърцето и са породени от една справедлива тревога, те не могат да имат „разрушително“ въздействие върху обществото, обратно — ще те накарат да се сепнеш, да се замислиш, да си дадеш сметка за тяхната правда:

Студени улици. Студени здания.
Студено ми е като никой път.
Превърнали сме дните в разстояния,
които вече страшно ни делят.

Гнезда си свихме под свои стрехи.
От болката на друг не ни боли.
и става тъй, че в новите си дрехи
не сме това, което сме били.

И често пъти като зимен вятър
един въпрос плющи над съвестта:
защо и добрината на сърцата
ще трябва да изхвърлим с бедността?

Нима законите ни, тъй човечни,
обсебиха от нас човечността,
освобождавайки ни от сръдечност,
от простодушие и топлота?

Въжето на войнишката ни дружба
полека се различва на влакна.
ценим се повече по ранг и служба,
сдружаваме се по величина.

О, колко ме измъчва туй изкуство!
и се боя, че в тоя свят голям
на митинги и колективно чувство
бих могъл да остана страшно сам.
(„Отчуждение“)

Когато това стихотворение се появи на първа страница на един наш литературен вестник, то се видя странно на някои по тоналност и идея. Много по-странен бе обаче фактът, че когато „Отчуждение“ бе включено в книга, същият вестник го окачестви с най-компрометиращите прилагателни от критическия жаргон. А на мене и сега, както и тогава ми се струва, че всеки поет има право на едно свое „Линее нашто поколение“ или „Не пей ми се!“, на едно „Към брата си“ или „Злочеста песен“. Лошото е, ако той си остане само с това, ако не притъпи пристъпите на отчаянието и изпадне в мирова скръб.

При Първан Стефанов изобщо не може да се говори за отчаяние, нито за отчуждаване в оня смисъл, който влага в това понятие философията на екзистенциализма. Тук поетическите хиперболи и критицизмът не засягат нравствените устои на обществото („законите ни, тъй човечни“), а несъзнателните отклонения, които могат да доведат до страшна изолация. Някои повърхностни критици не видяха най-същественото: в стихотворението на Първан Стефанов отчуждението не се проповядва, а се изобличава, осъжда се.

Следователно то не може да има нищо общо с модерната разновидност на буржоазната философия, а е написано от наши, от марксистически позиции. Колкото и остър тон да вземе поетът, както и да съгъства краските, при такава интерпретация на неудобната тема неговият граждански и политически патос си остава насочен изключително към порока. А това е най-важното в случая. И няма значение, че поетът говори в първо лице. Когато в „Кротки хора“ изобличава послушниците, той също може да заяви: „О, как треперя от погнуса, / когато се позная в тях“. Този неочакван финал, този обрат от трето в първо лице придава по-голяма искреност и по-голяма сила на въздействието върху читателя.

На първо място в сборката „Пътуване към усмивката“ Първан Стефанов е поместил стихотворението „Призвание“. То има характер на програмна творба. Това е една пламенна защита на „невъзпитаните“, „безпризорни“ мисли, които могат да „сепват като изстрели/сред една привидна тишина“.

И е нужно някой на плещите си
да поеме лошата им чест,
за да станат равноправни жители,
да получат име и адрес.

Тъкмо в защита на правдата вижда Първан Стефанов призиването на поета и в такива свои творби, като „Отчуждение“, „Отговор“, „Най-трудното“, „Личен разговор със свободата“ и др., той на практика отстоява тия си разбирания. Това е в пълния смисъл на думата политическа лирика, макар че засегагнатите проблеми са предимно от морално естество. По гражданска развълнуваност и актуалност, по откровеното споделяне на размислите те се нареждат между най-хубавото, създадено от нашата млада поезия напоследък. И колко печално е, че този патос е позагълхнал в най-новата сбирка на поета — повечето от посочените стихотворения са от предишните му книги (най-вече от „Пътуване към усмивката“, която бележи връхното завоевание на Първан Стефанов).

И в „Насрещно време“ има стихотворения, които могат да направят добро впечатление със стихотворната си култура, но това е твърде малко за един такъв възискателен поет. Общо взето нашата лирика в последните десетина години отбеляза едно повишаване на стиховата и езикова култура и сега не е особена заслуга да се владее стихът. Повишената версификаторска способност дори може да създаде измамна представа за истинските възможности на поета. Ако прочетете „Пресекиналата песен“, ще разберете, че Първан Стефанов знае как да направи стихотворение и затова тук всичко си е наред, особено композицията. И все пак творбата не вълнува, не грабва, остава те равнодушен. Липсва непосредствеността на преживяването, спонтанността на чувството. Личи нагласата, техниката, майсторството. А в истинската поезия, както е известно, те не трябва да се забелязват.

Още такива стихотворения, като „Бялата птица“, „Дете“, „Среща“, „Северна приказка“, „Пред една антична гробница“, „Раздяла“, „Доверие“, „Песен за Куба“, „България“, „Цветя“, „Селяни“, „Човек“ и др., свидетелстваха за наличието на най-разнообразни слабости у поета, най-характерната от които е жертвуването на чувството за сметка на тенденциозността, несполучливият опит да се прикрие старомодна нравоучителност зад модерна образност. Първан Стефанов обича да бъде дидактичен — по своему, разбира се, но категоричен, неотстъпчив. Това само по себе си още не е беда, лошото е, че понякога той превръща стихотворенията в сухи и умозрителни проповеди. А неговата сила, както видяхме, е в изповедната интонация.

Сега, в „Насрещно време“, тази слабост е засилена. Тя е поразила по-голямата част от включените стихотворения. Те звучат приглушено, липсва

им предишната сила и драстичност, една мекота на линиите изглажда остро-
върхите противоречия и ни ги поднася във възможно най-приемливия вид.
И макар че поетът съзнава: „в епицентъра /на всяко заоблено чувство/ и на
всяка заоблена мисъл /се свива/ страхът ни за малоченост“ — по същество
тази декларация увисва във въздуха, тъй като и самата тя е изречена плахо
в твърде претенциозното стихотворение „Между сферични огледала“. В такива
случаи изкуствено усложнената поетическа форма не съответствува на една
богата и оригинална поетическа идея. Има много начини за прикриване на
това противоречие, доловено с верния усет на поета. Първан Стефанов е пред-
почел прабаналния път: замъгляването. В половината от стихотворенията си
в цикъла „Мигове“ той започва да става все по-загадъчен, все по-неясен, пе-
стелив, скъперник на думи и средства. Все повече разчита на подтекста и
все по-малко на самия текст. Няма го предишното словесно разточителство
от „Соколови пера“, сега той само загатва с цел да възбуди верига от асо-
циации у читателя, ала няма я и яснотата на „Далечините обещава“ и граж-
данската развълнуваност на „Пътуване към усмивката“. Сега и най-силно
изявените обществени мотиви (те не са много) звучат някак определено ка-
мерно. С редки изключения, разбира се, в които именно личи истинският поет
(„Личен разговор със свободата“, „Равновесие“, „Нежност“, „Песен на един
Самуилов войник“).

Не задоволяват и двете поемки, обединени в цикъла „Години“. Първан
Стефанов иска да намери поетичен израз на пътя на своето поколение, но
„Кота 207“ е твърде познато, а замисълът на „Апостоли на красотата“ избива
в някакво закъсняло боготърсачество. Още в поемата „Градът с венчалния
пръстен“ (от сборката „Пътуване към усмивката“) правеше впечатление каква
свърхчувствителност притежава този млад поет, стигаща до религиозно опия-
нение от красотата. Но ако там всичко това беше един шрих, един детайл,
сега в „Апостоли на красотата“ с много претенциозност се мъчи да се представи
едва ли не за философия. Първан Стефанов се опитва да обожестви самото
понятие за красотата, да го види персонифицирано и с един почти религиозен
екстаз възкликва:

О, мое божество на красотата,
аз вярвам в близкото ти тържество.

Всичките умувания на зададената тема обаче не могат да се приравнят по
идейно-естетическа стойност с малкото лирично стихотворение „Пловдивска
разходка“ от сборката „Далечините обещава“. Това е стихотворение за ми-
лиардите кръгове на красотата, в което не се търсят дефиниции, а красивото
се възприема спонтанно и без предубеждения, без раздвоения и самоанализи,
които просто го разлагат в поемата за апостолите. Първан Стефанов има очи
на поет — широко отворени, попиващи красотата на дребните неща, от които
е съставен светът. Повече поетична прелест имат лиричните му откъси, в
които е естетизирано нашето повседневно, отколкото риторичните разгада-
вания на „божеството“-красота и неговите „тайни“.

Десет години отделят първата стихосборка на поета от последната. За
това време той показва стремително развитие на своя поетичен стил и днес
дори най-добрите му някогаши работи изглеждат като приключен етап в
една богата творческа биография. Най-общо погледнато поетът е вървял
винаги с времето си и големите процеси на нашата епоха са намерили специ-
фично пречупване в собственото му развитие. Без да бъде конюнктурен, Пър-
ван Стефанов е цял във времето си и това най-добре се чувства в тоналността
на неговата тревожна гражданска лирика, обърната изключително към ети-

ката на нашия съвременник. Тая етика задължава и поета да бъде и занапред честен в отношението си към поезията, да не приема унизителни компромиси, да я предпазва от всичко, което би я компрометирало.

ХРИСТО ФОТЕВ

Аз искам да живея — да мечтая
Да съм герой!
Най-верния!
Добрия!
Навсякъде да съм — във всяко време,
във всяко нещо и във всички хора!
във всяко нещо и във всички хора!
За да не бъде любовта ми бreme,
да се усмихвам — вярно да говоря!

Една изтънченост на усещанията характеризира лирическите изблици на този поет, който още с първата си книга „Баладично пътуване“ (1961) се наложи на вниманието на литературната критика. Сред годишната продукция, богата на стихосбирки, но бедна на поезия, „Баладично пътуване“ справедливо зае средишно място. Нищо, че в нея се срещаха всичките слабости на дебюта — незрялост, незавършеност, немалко бледи творби. Не те определяха нейното лице. В едно време, когато някои издигаха лозунги за някаква „антилирика“ и се опитваха на практика да ги осъществяват в подчертано прозаизирани стихове, „Баладично пътуване“ защитаваеше талантливо правата на истинската лирическа поезия и неопровержимо доказваше, че нейното време съвсем не е минало. Не са, не са изгубили значението си и в наши дни привържениците на така наречената „чиста лирика“ (не в естетския смисъл на думата), която други наричат и з я щ н а. Със стиховете си младият поет доказва, че можеш да се учиш не само от Маяковски, Пабло Неруда, Назъм Хикмет и Янис Рипос; с нищо не са остарели и Пушкин, Лермонтов, Хайне, Блок, Есенин, Ясенов, Дебелянов. . . Всяко направление си има право на съществуване и границите на нашата естетическа търпимост ще се разширяват винаги, щом като става дума за едно изкуство пълноценно и съдържателно. Има в нашия век място и за модерни, и за традиционни стилови търсения. И това не е някакъв своеобразен естетически еkleктизъм, както се струва на някои; в необозримото богатство на стилове и насоки се изразява полифоничността на съвременното изкуство, в което няма борба за надмощие и диктат, а се води благородно творческо съревнование в осъществяване на най-важната задача — да се възсъздадат обликът и душевността на днешния човек.

Съвременната млада поезия не прави изключение в това отношение. Колкото по-разнолики са нейните представители, толкова по-уверени можем да бъдем за нейното бъдеще.

Приемем ли, че с различни средства и всеки по своему се стреми към един и същи обществено-естетически идеал, трябва да признаем и още нещо: необходимо е да зачитаме творческата свобода на писателите, правото им на свободен избор в областта на художественото. Нито една от стиловете насоки не може да претендира, че единствено представлява социалистическото изкуство. И самото наличие на определен начин на изява — било традиционен или модерен — още не може от само себе си да определи критическата оценка. Всичко зависи от таланта, стилистичната привързаност не осигурява авто-

критически успех или провал, важно е изпълнението на конкретното произведение. Има добри и лоши привърженици на традиционното писане, както има добри и лоши новатори; има добри и лоши стихотворения у всеки поет, независимо към коя школа се е зачислил. Кой от тях преобладават, кои определят общия облик вече зависи единствено от таланта.

Така че успехът на Христо Фотев в досегашните му две книги не се дължи на това, че той е определил творческите си симпатии на страната на лирическата поезия — това има само допълнително значение и то най-вече с оглед на определена конюнктура. Както ще видим, и в слабите си стихотворения той също се стреми да създаде изящна лирика. Той е последователен на себе си и всичките му стихотворения имат по нещо общо в звучението си. Не се опитва да бъде друг, а се прави на много живял и препатил, не се превъплъщава. И в двете сборки говори един рошоглав младеж, нехаен към някои норми на общественото и литературно приличие, с подкупваща дързост и мила момчешка разпаленост. В епиграфа на книгата му „Лирика“ четем: „На родителите ми — за тяхното отчаяние от мен! Христо Фотев.“ В самоиронията на тия думи има и малко поза, и малко искреност, някаква смесица от разнородни неща, неизкрystalизирала, почти хлапашка припряност. Такъв е той и в стиховете си — мисълта му никога не се носи по утъпканите коловози на шаблона, тя винаги търси свои пътища и нека не винаги ги намира, но самото това търсене, търсене на всяка цена привлича и подкупва, предразполага и обещава.

Още цикълът „Малки песни“ беше едно свидетелство за таланта на автора — в него има и познати, дори леко банализирани настроения (Христо Фотев не им е чужд и в останалото си творчество), но има и такива издържани във всяко отношение творби, като „Елегия“, „Септември“, „В двора на Караджата“. . . Понякога в поантите на лирическите му отломки се срещат измъчени словесни построения и претенциозни плитчини. Така например в „Завръщаме се в къщи уморени. . .“ поетът заявява, че гледа заспалата жена до себе си „тъжен и учуден“. Защо учуден? „Защото може, както е заспала, да не поиска тя да се събуди“. Този финал изненадва с. . . разочарованието, което носи. (Авторът обаче се е влюбил в него и го повтаря дословно в поемата „Балада за Ромео и Жулиета“ от „Лирика“.) Другаде пък се срещат шлагерни интонации („Морето само живите обича“, „Песента на цимбалиста“, което може би е писано като шлагер, и др.). Неприятни усещания буди и стихотворението „Изстрелът в нощта. . .“ с антихуманния си мотив. Просто непонятно е как е могла ръката на Христо Фотев да напише такива сухи и бездушни редове:

Твоята ръка ли беше бравда,
моята ли — кой ще разбере.
А човекът падна, значи, трябва
да умре.

Кой кого убива? За какво? — Нищо не се разбира от загадъчно оскъдни думи на поета, който в други случаи е прекалено словоохотлив и излиятелен. Абстрактен враг, абстрактна смърт, абстрактен хуманизъм, превръщащ се в антихуманност — ето фактическите резултати от една творческа несполука.

И като опровержение на тия сухи и мътни строфи следват стихотворенията „Елегия“ и „Септември“, в които живее една определена историческа реалност и един жив и напрегнат драматизъм. Първото е много човечно, без нито за миг да бъде сантиментално. Трогва искрената молба на младежа да не казват на майка му, ако внезапно умре; запомня се и образът на майката,

която като сянка тихо ще излиза на прага и ще пита всеки срещнат дали е виждал по вода и суша бялата риза на сина й. . .

А ето каква пределна точност и какъв простор на мисли и чувства, каква лаконичност е постигната в три строфи:

Изпълнени със прости истини,
вървахме в първите зари,
жените — малко по-замислени,
мъжете — много по-добри.

Красиви в хладното изгряване,
с което идваше деня,
познали бавното узряване
на устни, слънце и земя,

Ний слушахме как пее в златото
на ясеновите листа
дъжда — последния на лятото
и първия на есента.

(„Септември“)

Какво е това? — Пейзаж, размисъл, селска поезия? Нито едното, нито другото, нито третото. Христо Фотев не е пейзажист, той не може да направи самостоятелно стихотворение за природните красоти, само отблясъци от морския пейзаж се мяркат в стиховете му, но не като описания, а като отделни лирически детайли. Не е и мисълта, която дава живот на неговите стихове. Още по-малко пък той може да бъде сметнат за селски поет — той живее сред каменните грамади на големия град и земята за него е само „суша“, цялата му любов и страст са отдадени на морето. А цитираното стихотворение е едновременно и пейзаж, и размисъл, и обобщен портрет на селските труженици, предадени не външно-визуално, а с черти от тяхната нова душевност. Изобщо тук се среща онова неразчленимо единство, което е характерно за истинската лирика. То присъствува и в поетическия стил на младия автор, който умее да превръща в хубава и завладяваща поезия дори онова, което не се поддава на лирическа интерпретация:

Убива ме такава пустота.
Една и съща вечно топла къща.
И никой не отива по света,
и никой от света не се завръща.

Убива ме такава пустота.
Една и съща вечно топла къща.
Единственото нещо на света,
което в стихове не се превръща.

И все пак истинският Христо Фотев не е в тия няколко „малки песни“, той е в баладите. И не в „Малка балада за голямата река“, която е твърде преднамерена и маниерна, а в баладичните поемки от втория цикъл. По характер на образността и по интонационност те са едно своеобразно встъпление към сборката „Лирика“. След Любомир Левчев, Христо Фотев е може би най-романтичният поет от младите. Неговата романтика обаче не се родее със строителната патетика на Пеньо Пенев, нито с драматичните му самоанализи от „Дни на проверка“. Тя е от по-друг тип; в нея се долавя нещо Иван Пейчевско и Иван Радоевско, в нея има повече лиричен унес, пренасяне изцяло в света на фантазното, на необикновеното и екзотичното. Има понякога в баладите известна старомодност, овехтели въздишки по морето, нощите и кръчмите, познати настроения от сумрачните и болни песни на Александър Вутимски. Младият поет наивно си мисли, че като възкликне „нощта бургаска, ах, нощта бургаска“, ще завладее емоционално и читателя. Подобни

екзалтации обаче остават без поетическо покритие, особено пък когато се окажат прикрепени към тривиални образи и метафори. Тогава само отделни детайли напомнят за чистото и неподправено чувство на поета („Венецианска нощ“). Не помага и маниерниченето, проявено безконтролно най-вече в „Балада за себе си след заминаването на Мария“:

Като кама, забита във земята,
ще прозвъни самотно моето тяло.
И само любовта със силни длани
отново тъжната кама ще вдигне.
И аз отново страстно ще се врежа
в плътта на дните светли или тъмни.

Лош вкус издават и стихове като:

Небето — ярколиюспесто — ще падне
във чашата ми като златна риба.

Или

Във тази сграда изпълкома властва
и тронът му е моето доверие.

Подчертавам това, защото Христо Фотев и в най-новите си работи има вкус към подобно краснописание и търпи досадни излишества, отрупва стиха с ненужни и повтарящи се орнаменти. Когато той каже:

С катедрално красива извивка
се издига челото в нощта —

ние разбираме, че този образ е роден от самата тъкан на баладата за човека с откраднатото лице, той звучи силно и поетично, логично и естествено се свързва с цялото съдържание на стихотворението. Но когато започне да ни убеждава, че рибите са „детинските мисли“ на реката (в „Малка балада за голямата река“), усещаме нагласата, преднамереността. В такива случаи той може да достигне и до смайващи утвърждения, рожба на безмислицата и лошия вкус, на влечението по словесната игра:

Аз дълго гледах тъмната вода
и можех вече ясно да си спомня
какво съм бил, преди да се родя.
(Пак там)

Тук глаголят „спомня“, поставен заради римата, поставя автора в твърде неудобно положение: загледан в рибите, той по м н и неща от преди рождението си. . .

Тия слабости на баладичния цикъл кара някои критици изобщо да отричат романтичните поемки на Христо Фотев (с изключение на „Изпълкомът заседава“ и „Балада за България“). А това не е съвсем справедливо. Защото и в „Балада за себе си след заминаването на Мария“ има отделни много про-чувствени неща, казани просто и задушевно, а „Балада за човека с откраднатото лице“ представлява истинско поетическо откритие на Христо Фотев. В нея идея и форма са така монолитно споени! Положителна оценка заслужава и „Балада за момичето от японската ваза“. Как критиците ѝ не забеля-заха дълбокия, скрит и непараден патриотизъм, въплътен в нея — патри-отизъм от най-чист и най-поетичен вид. А в поемката „Изпълкомът заседава“ има грапини и равни места, но някъде поетът се издига над равнището на съвременната гражданска лирика — по развълнуваност и задушевност от-делни пасажки звучат като завършени лирически миниатюри. От живите из-вори на революцията извира тая вихрена романтика на гордия младеж с пораснало самочувствие и със съзнание за своя дял от отговорността за съд-бата на родината. С няколко щрихи, обобщено поетът нахвърля образа на цяло едно поколение — поколение на ония, които ние често обичаме да съвет-

ваме и корим, да им сочим назидателно примера на миналото, без да видим, че съвременната младеж е върна на това минало не само платонично, не и само с мечтите си, а преди всичко с делата си.

Шестнадесетгодишни птици-волници,
мечтаехме, загледи в дъгата,
за тракторите, като за любовници.
И първата машина много стара
възседнахме с такива песни пламенни,
че конника в скалите на Мадара
ни се усмихна с устните си каменни.
Но ние го отминахме в зората
и влюбени, и радостни, и сигурни,
разкъсвахме свободно на земята
веригата от закрещели синури.

И не става дума само за синурите, които разкъсват земята, а и за ония, които раздират душите. Синурите на стария морал, на консервативните норми, на еснафството и егоизма. Цялата поезия на Христо Фотев от двете му книги е един вик на протест срещу душевната дребнавост, за безпределен полет на духа, за простор на въображението, за повече красота в човешките отношения. Като естетизира морето, сушата около него и хората, заети с денонощни грижи и труд, с пламенни мечти и душевно благородство, младият поет търси координатите на оня висш нравствен идеал, който се осъществява в живота постепенно и в борба, в непрестанни сблъсъци с още жилавите издънки на старото. И нека никъде той да не декларира своята естетическа програма — тя съществува във всяко негово произведение. Дори в стихотворението „На сина ми“, което от само себе си предпразполага към програмна излителност и декларативност, той е чужд на каквото и да било наставничество, остава си лирик по призвание, предпочита свободата на образите и метафорите пред определените рамки на формулировките и поантите. Планината, гората, тревите, цветята, птиците говорят със своя вечен език и в тоя свят заемат своето място и героите от детската фантазия — джуджетата, самодивите. . . Бащата учи малкия син си да се чувства частица от заобикалящата го природа, учи го на самостоятелност и колко богат подтекст се съдържа в единствения му съвет: „Моите съвети забрави“. Неговият смисъл се усеща в съдържанието на много други стихотворения от сборката, тъй като поетът си запазва правото да не се съгласява сам той с много и много мъдри и премъдри съвети; той иска да провери и изживее всичко сам, да се убеди чрез личен опит и допир в парещите истини на живота. Много често пътищата му са дълги и с безсмислени серпантини, но той не се оплаква, защото те са негови и той може да премине през дебрите на 40 осемстишния, за да стигне до прабаналния извод:

Не искам да повярвам, че живота
и любовта са врагове заклет!

(„Балада за Ромео и Жулиета“)

Може да си блъска главата над въпроси и съмнения, над загадки и прозрения и да ни накара накрая да възкликнем заедно с него: „По дяволите. Всичко е известно.“ Може да ни приближава или отдалечава от големите и значителни истини, защото той търси и в дребото, в микроскопичното онова, което е важно за човека. Но очевидно е, че Христо Фотев се стреми да проникне винаги отвъд видимостта на нещата; зад импресивно щедрите и многобагренни картини в неговите стихове се крие някаква напиреща идея — тя определя и композицията, и характера на образността, и езика дори. Отначало такива стихове, като „И нощите са стъкленостудени. . .“, „Луната“, „Възхвала на думите“, двата „Етюда“ в чест на Ван Гог и Пикасо и др., изглеждат като

някакви мъглявини, идеята зрее у автора сякаш в процеса на самото писане и се оформя мъчително, той ту се домогва до нея, ту я губи и в тази постоянна игра на звуци и багри, на линии и тонове се крият едновременно и силните, и слабите страни на Христо Фотев като поет. Той не търси първичното, простото, грубото, любителите на политизираното мислене ще намерят в книгите му малко „смели“ мисли — дори, струва ми се, в новата му сбирка — нито една. Неговата творческа дързост е другаде. Погледнете какво естетизира той, кое превръща в предмет на художествено съзерцание и наслада, пред кое изпада в романтичен захлас. Най-обикновените и най-дребни земни радости владеят въображението му; дори когато се мъчи да пише патетично за България, той пак си остава поет на съкровеното чувство, на интимния трепет, овеществен, превърнат в образ. Тази диалектика на идея и образ не се поддава на разчленяване, но ако решим все пак да я анализираме, ще открием, че в света на Христо Фотев материалният свят заема най-голяма място; това е поезия на тихите и меланхолични съзерцания, не на динамичните разめствания и преломи. Затова у него има много съществителни и прилагателни — зад тях стоят много вещи и конкретни явления, а процесите се назовават приблизително, с нищо неказващи, обикновени и малко на брой глаголи. Ето част от неговата „Възхвала на жените“ — може би не най-хубавата му творба, но една от най-характерните за структурата на неговия стих:

Обичам ви — и в нощи тъмни,
и в светли дни, обичам аз
ръцете ви, бедрата стръмни —
тревиствия ви тъмен глас!
Докрай — през всичките сезони
и възрасти. . . Ах, как блестят
коремите ви — златни брони
срещу самата моя смърт!
И всичко — дрехи, нокти, бреме,
прически, накити и срам,
и страх, и смелост — дълго време
съм бил моряк, войник и сам!
О, страшен мъжки свят — и силен!
Казармен, униформен свят!
метален, стъклен и мастилен. . .
И пр.

Оставах с впечатление, че поетът е силен в описанията, а слаб в обобщенията — колко наивно (или пък пошло) звучи метафората за коремите на жените, двукратно повторена в стихотворението, очевидно защото авторът я натоварва с определени задачи. Зад водопада от слова обаче, зад момчешките перчения от рода на следното:

Със всяка фибра — денонощно
ви любех, страдах и живях!
И бягах аз в нощта, разбила
лицата ви — но всеки дъжд
ви блъскаше със страшна сила
в живота ми на странстващ
мъж —

зад неправилните фрази, сътворени напук на всякаква граматика, по някакви странни и необясними закони извира поезия — с дъх на старо, наистина, но все пак увличаща, завладяваща. . . Христо Фотев владее магията на словото, поетическата муза му е подвластна и това личи най-добре в неговите етюди за Пикасо и Винсент Ван Гог. Невъзможно е да се предаде с други думи тяхното съдържание, никакви извадки не могат да дадат и най-бледа представа за цялото. Една палава игра на неочаквани асоциации изпълва първия етюд, построен върху щастливата находка с Ноевия ковчег. Лири-

ката преминава в музика — пъстра и причудлива като света на Ван Гог — във втория етюд, изпълнен изящно с голямо стихотворно майсторство. Тези два етюда бележат едно отдалечаване от романтичните описания в лириката на Христо Фотев и приближаване към поезията на асоциативния поток. Лирическите рефлексии обаче са продиктувани и извират просто от самата тъкан на творбите, определят се от идейния им център и затова са оправдани. В баладата за Ромео и Жулиета обаче единството е нарушено. Отделните картини, асоциации, исторически и автобиографични ретроспекции и пр. се редят в безреда, някои от тях сами за себе си са интересни и дори завършени като откъси, но липсва обединяващото начало, композицията е елементарна и не издържа преголямото натоварване. Номерата на осемстишията са произволни, те могат да се разместват, може да се съкращава баладата с една трета и една втора, може да се раздели на две, три и повече „балади“ — резултатът ще бъде същият. То е защото вложеното съдържание има много малко нещо общо с Шекспировите герои и опитът за осъвременяване е излязъл злополучен. Авторът има гротескно виждане (нещо, неизвестно за него преди), може да бъде злъчен, да деформира света и да го превръща в карикатура, но нишките със светлите фигури на Ренесанса се скъсват още след първите редове и по-нататък изобщо не се възстановяват никъде. Няма контакт между едното и другото, вложените размисли не кореспондират с идеите и образите на Шекспировата трагедия. Ето, в самото начало авторът пише: „със устни, и от пламъци по-силни, /Ромео п а к целува Жулиета/ като преди, преди, преди години!“ Това п а к разваля всичко! След него „цялата земя“ не може да стане Верона, както се иска на автора, нито пък комичните наши сблъсъци с еснафството могат да имат нещо общо с трагедията на Ромео и Жулиета. Ясен е замисълът на автора, но тъкмо защото е прекалено прозрачен, изпада се в грубовата тенденциозност, която е противоположна на строгата лирика. А Христо Фотев не може да бъде друг — той е строг лирик, не искам да употребя повторно думата „чист“, тъй като е малко компрометирана. . .

В „Лирика“ има и други несполучливи стихотворения. Нищо особено не носи „Малкото момче на инженера“, бледи са и двете „Пристанища“ (I и II), „На майка ми“ започва добре, но после се разваля с такива афектации и маниерниченета: „Не се страхувай — пристъпи в душата ми, /прозорците й избърши, пред някого/ гостоприемно разтвори вратата й“ или „И не умирай — заповядам ти — до края. /До края съществувай във живота ми“, „съзерцавай ме от (?) погледите на жените“ и пр. Нищо не се запомня и от псевдолиричните екзалтации в „На баща ми“, въпреки че авторът пише някои глаголи с главни букви („защото ние — малките — не Знаеме. Не Помниме. . . Не може да си Спомниме“). Трудно ни е да повярваме на Христо Фотев и когато той се опитва да заеме някои патетични пози:

Движение на влакове по релсите —
издигай ме със своята експлоазия!
Чудесно електричество — обичам те!
В хилядата ти крушки е душата ми. . .
(«Пристанище I»)

Не, тия микрофонни интонации не са негови, те са чужди. Те са утайки от друг стил, проникнал като чуждо тяло в романтичната тъкан на неговите стихове, с естетизирането на морето, на тънките душевни приливи и отливи, на почти неуловимите трепети и копнеж. По-близки до неговия свят са следващите два стиха: „Гласът ми пропълзва по въжетата /и ужасява корабните плъхове“; а типично негов е възгласът, прозвучал като поздрав и изповед:

Вий, кораби, които се завръщат
във своите пристанища — обичам ви!

Само поет с нежна и чувствителна душа може да улови колко „изтънчена и женствена“ е формата на пристигащите и заминаващите кораби, само един крехък романтичен дух може да се изпълва с „тъмно отчаяние“ от благородните им тънки профили. В лирическия детайл, в дреболиите личи длетото на Христо Фотев, извайващо частица след частица един свят с някаква далечна и упоителна романтика, но близък и наш същевременно. Съчетавайки свежия лиричен рисунък с една овладяна мисловност, поетът очевидно се стреми да се предпази от емоционално изчерпване, може би поучен от опита на някои други днешни лирици. С най-хубавите си работи той потвърждава, че мисловността не предполага непременно емоционално укротяване и утихване, изсушаване и мумифициране на стиха. Най-добро доказателство за това е стихотворението „България“, което може да се разглежда като програма на младия поет. Не всичко в него е избистрено, но подкупва желанието да се говори пределно искрено и обикновено на най-голямата тема; Христо Фотев отрича фалша на голата патетика, търси интимно звучене вместо монументалност. Силно въздействие оставя неговата молитва към България, която той произнася с полушепот:

Сближавай ме със болките си, вдигай ме
с ръцете на внезапните си радости,
аз ще докосна твоите съзвездия —
ще ги положа тихо пред нозете ти.
И приеми ме — издържа ли дългото
пътуване към тебе, съхранявай ме
в унесените устни на децата си,
за да живея — да живея истински!

Тия стихове бележат върната посока в търсенията на младия поет. С „Лирика“ общо взето той разширява поетическия терен, спечелен още с „Баладично пътуване“, въпреки многото конкретни възражения, които могат да му се направят. Сега с по-големи надежди можем да очакваме бъдещите му стихове и книги, с повече основания за доверие можем да се отнесем към собствените му думи:

Отново ще се впусна във великото пътуване
към щастие и слава, и усмивки, и приятели. . .